

Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

(3-ik közlemény.)

Az Ó-magyar Mária-siralomhoz magyarázó jegyzetek.

buol (2)

A régi magyar nyelvben voltak olyan hangok is, melyek ma már nincsenek meg. Ráskai Lea, XVI. századeleji codexíró, (lásd a *Nép és Nyelv* I. évfolyamában a Margit-Legendát) az *-ít* képzőnek még ilyen alakját is ismerte: *-écht* (phoneticus betűt téve a *ch* helyébe: *-étt*). Itt ez a *z* betűvel írt hang azonos avval, melyet a német *ich* szóban *ch* betűkapcsolattal jelölünk. Ez a *ch* (*i* után lévő *z*) zöngétlen (kemény) hang, a neki megfelelő zöngés (lágy) a *j* (phonetikus betűvel *i*). A Ráskai Lea anyanyelvében még élt *tanézt* (< *tanêzt*) alakból a *z* zöngésülttéval lett a *tanéit* (*tanéjt*) > *tanét* > *tanít*. A német *ach* szóban, mivel a *ch* nem a palatalis (magas v. elülső nyelvállású) *i* hangra, hanem a velaris (mély v. hátsó nyelvállású) *á* hangra következik, ezért phoneticai szempontból más, hátrább képzett hangot jelöl, mint az *ich* szóban: a német *ach* szóban lévő *ch* zöngés megfelelőjét a phoneticus írásban *γ* betűvel jelöljük — ez a *γ* hang is megvolt még az ó-magyar nyelvben (az Árpád-kor első felében; Bárcei Szófejtő Szótára „gh“-val jelöli). A finnben is megvolt még a XVI. században ez a *γ* hang. Ma már mind a mi nyelvünkben, mind a finnből hiányzik, de megvan a vogulban, osztyáokban, egyéb uráli nyelvekben és sok törökféle nyelvben.

A *bú* szó is, mely még a honfoglalás előtt valamelyik török nyelvből került a magyarba, eredetileg *-γ-* hanggal illetéknépp hangzott: **buyu*. Ehhöz hasonló végződésű volt az Árpád-kor elején a mi finnugor eredetű *fi* szavunk is: **fiyu* — a vogul megfelelőnek ősalakja: *piyē-*, a finn megfelelőnek XVI. századbeli egyik ősalakja: *pojju-* (a finnugor szókezdő **p-* hangból a magyarban *f-* lett, pl. a magyar *fa* szónak a vogulban *pa*, a finnben *pü* [írva: *puu*], a magyar *fő* szónak a finnben *pé* [írva: *pää*] felel meg). A comitativus-instrumentalis (társ- és eszközhatározó) *-l-* raggal a vogulban a *piyē-* töből lesz *piyēl*, az ősmagyarban a **fiyu-*ból lett **fiyul*, mind a kettő avval a jelentéssel, hogy, 'fiúval'. Ugyanavval az *-l* raggal a 'moeror', 'dolor', 'Kummer',

„Schmerz“ jelentésű ősmagyar **buyu* szóból **buyul* lett ilyen jelentéssel, hogy ‚búval‘. Az ó-magyar nyelvi korszak folyamán a két magánhangzó közti *γ* hang kiesett (ez történt később a finnben is: a régi genitívusi *pojyan*-ból *pojän* lett). A török eredetű, Árpád-korban még megvolt *oyul* (= Stall) szóalakból az Árpád-kor folyamán *oul* > *ól* lett; kiesett tehát a **fiyul* és **buyul* társ- és eszközhatározóból is a *γ* hang s így lett a **fiul* > **fiol* > *fial* (=fiúval) alak — ezt a *fial* alakot látjuk a Königsbergi Töredékben ‚cum filio‘, ‚fiúval‘ jelentéssel. Szabályszerűen kiesett tehát a *γ* a **buyul* alakból is, így lett a **búul* > *búol* — ezt látjuk az ÓMS-ban ‚búval‘ jelentéssel. A ‚cum filio‘ jelentésű *fial*-ból és a ‚moerore‘, ‚dolore‘ jelentésű *búol*-ból hangzóválasztó (hiatus-töltő) -*v*-vel úgy lett a *fi-v-al* > *fival* (= fiúval) és *bú-v-ol* > *búval*, mint a ‚fő-alj‘ jelentésű tájnyelvi *fé-al*-ból a *féval* ~ *fival*.

A „*sírolmol sēpēdik*“ sorral párhuzamos a „*búol oszuk, epedēk*“; ebből is következik az, hogy ha a *sírolmol* azonos a mai *síralommal* határozóval, akkor a *búol* azonos a mai *búval* határozóval.

Igaz, hogy ma inkább úgy írják, hogy valaki ‚bú-tól aszik, eped‘, a régi nyelvben azonban -*val*, -*vel* ragos eszközhatározó volt sok olyan ígei állítmány mellett, mely mellett a mai irodalmi nyelvben -*tól*, -*től* ablatívusi ragos határozó van. Most levelet küldenek valaki-től‘, régen levelet küldtek valaki-vel‘ (én még ma is így mondom); ma a ‚szomjúság-tól aszhatnak el‘ valaki, de a XV. század elején még azt írták, hogy: „szomjúság-gal meg-asz-ottak“, BécsiC. 45 ~ *arescentes in siti*; az ÓMS. nyelvében tehát a „*bú-ol osz-uk*“ etymologice valóban evvel azonos: ‚*bú-val asz-ok*‘, vagyis a *búol -ol* ragja a mai -*val* raggal azonos. A régi nyelvben nem azt olvassuk, hogy ‚szomjúság-tól eped‘, hanem hogy: „szomjúság-gal eped“ (Haller: Hárm. Hist. II: 323); nem azt olvassuk, hogy ‚sebek-től eped‘, hanem: ‚sebek-*kel* eped‘ (Forró: Curt. 140); tehát az ÓMS.-ban a „*búol... epedek*“ is csak evvel a -*val* ragos határozójú kifejezéssel lehet azonos: ‚*bú-val epedek*‘.

(Már Simonyi észleli a Magyar Határozókban — I: 386 —, hogy: „a -*vel*-ragos okhatározóval a múlt századig nagyon sokszor találkozunk, míg mai nap fölötté ritka s majd mindig -*től*-ragos határozót alkalmazunk helyette, mely viszont a régieknél ritka“.)

Páriz-Pápai Dictionariumában nemcsak magyar szavak, hanem magyar szólások, stílus-ékességek is vannak. A szólások, mire szótárba kerülhetők szólásokká váltak, már előbb régóta éltek. Ha tehát a Páriz-Pápaiban, mely maga is már harmadfélszáz esztendő, szólásul azt olvassuk, hogy: ‚*bú-val eped*‘, akkor már valóban kétségtelen, hogy ugyanez a ‚*búval eped*‘ szólás van az ÓMS. „*búol... epedek*“ (ejtsd: *búol... epedēk*) kifejezésében. Már pedig Páriz-Pápaiban ezt találjuk „Angor“ alatt:

„Angoribus confici *Búval epedni*.“ És amint a *syrolmol* (=sírolmol) bizonyítja a *buol*-nak *-val* ragos voltát, úgy viszont a *buol* is ilyen bizonyosság a vele párhuzamos *syrolmol*-ra nézve. Általában a nyelvtörténetnek és különösebben a szólástörténetnek vallomására — a Napkelet-beli és a Pais-Horváth kiadásabeli fölfogással ellenkezőleg — a *syrolmol* (e. sírolmol) ragjával együtt a *buol* (e. búol) ragját is a mai *-val*, *-vel* régibb alakváltozatának kell tartanunk. Ha a XVIII. században írva találjuk azt, hogy „*búval eped*“, a XIV. században pedig, hogy „*buol* . . . *eped*“, akkor ezt a két szólást azonosnak tartani kisebb mérészség, mint két különböző alaknak tartani az ÓMS. *buol*-ját és Páriz-Pápai *búval*-ját az *eped* mellett.

A *syrolmol* és *buol* ragját illetően a Napkelet-beli kiadás és a Pais-Horváth-féle között az a különbség van, hogy a Napkelet szerint a *syrolmol* és *buol* alakon az *-ól* rag volna (nem *-ol*), tehát azonos a mai *-úl*-lal, pl. az „*onnan-haz-úl*“ < *hazól* ablativusi ragjával. A szerint a kiadás szerint így lett volna az első versszak:

Volék sírolm-
Tudotlon. Sírolmól
Sepedek, búól;
Oszuk, epedek.

Ez az olvasás az ÓMS. szép, ősi magyar verselésének, rhythmusának természetével is ellenkeznék.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.